

EBÜ UBEYD el-BEKRİ

(أبو عبيد البكري)

Abdullāh b. Abdilazîz
b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr
el-Bekrî el-Endülüf
(ö. 487/1094)

Endülüslü
meşhur coğrafyacı ve edip.

Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Her ne kadar P. Gayangos kesin tarih vererek onun 432 (1040) yılında doğduğunu söylüyorsa da bu doğru değildir. Çünkü Ebü Ubeyd 487'de (1094) vefat ettiğinde seksen yaşının üzerindeydi. Ayrıca onun 443 (1051) yılında Kurtuba'ya (Cordoba) ilk gelişinde otuz yaşını geçmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ebü Ubeyd'in doğum yeri hakkında da ihtilâf vardır. Ancak son araştırmalar onun Kurtuba'da değil İşbiliye'nin (Sevilla) batısında yer alan Şeltîş'te (Saltes) doğmuş olduğunu ortaya koymuştur.

Bekir b. Vâil'in soyundan geldiği için Bekrî nisbesiyle meşhur olan Ebü Ubeyd'in Endülüslü'e yerleşen ataları ilimleri ve idarecilikleriyle temayüz etmişlerdi. Büyük dedesi Eyyûb b. Amr el-Bekrî önce mezâlim mahkemesi başkanlığı yapmış, daha sonra Âmirîler döneminde Velbe (Huelva) ve Şeltîş'e vali tayin edilmiştir. Ondan sonra bu görevi kardeşi Ebü Zeyd Muhammed üstlenmiştir. Ebü Ubeyd'in babası İzzüddeve Abdülazîz ise Endülüslü Emevî idaresinin son yıllarında ortaya çıkan karışıklıklardan istifade ederek 403'te (1012) bağımsızlığını ilân etmiştir. 443 (1051) yılına kadar bağımsızlığını muhafaza eden İzzüddeve, bu tarihte mülükü't-tavâifin en güçlüsü olan Abbâdîler'in Velbe'yi istilâ etmeleri, Şeltîş'i de 10.000 miskal altın karşılığında satın almaları üzerine, aralarında Ebü Ubeyd'in de bulunduğu aile fertlerini alarak Kurtuba'ya gitmiş ve Cehverîler'den Ebü'l-Velîd Muhammed b. Cehver'in himayesinde oraya yerleşmiştir.

Ebü Ubeyd Şeltîş'te başladığı tahsil hayatına, başta Kurtuba olmak üzere Endülüslü'nün çeşitli ilim merkezlerinde devam etti. Bu sırada Endülüslü'te mülükü't-tavâif arasındaki ihtilâf ve savaşların sebep olduğu siyasî istikrarsızlığa rağmen ilmî ve kültürel hayatta son derece hareketli bir dönem yaşanmaktaydı. Zengin bir aileye mensup olduğu için kendisini sadece ilme veren

Bekrî, Kurtuba'da ve Kurtuba dışında meşhur birçok âlimden ders aldı. Ancak hocalarından sadece birkaç tanesinin adı bilinmektedir. Bunlardan biri, "tarihçilerin sultanı" olarak nitelendirilen İbn Hayyân olup öğrencisinden övgüyle söz eder. Bilhassa Endülüslü tarihi hakkında İbn Hayyân'dan geniş ölçüde faydalandığı anlaşılan Ebü Ubeyd, dönemin önde gelen âlimlerinden İbn Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî'den fıkıh ve hadis okuyup icâzet aldı. Meriye'de (Almeria) bulunduğu sırada ise bir taraftan Emîr Mu'tasım b. Sumâdîh'in himaye ve desteğine mazhar olurken diğer taraftan İbnü'd-Delâî diye tanınan Endülüslü meşhur coğrafyacı Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Uzrî ile görüşerek coğrafya bilgisini arttırdı.

Ebü Ubeyd el-Bekrî, aşırı derecede kitap toplama ve okuma meraklısı bir kimse olarak da temayüz etmiştir. Kaynaklar, onun çok sayıda kitap toplayıp okuduğunu ve bunları bez kılıflar içinde sakladığını belirtmektedir. Her ne kadar fıkıh ve hadiste icâzet almış, şiir, edebiyat ve hatta botanikle ilgilenmişse de coğrafyaya daha fazla zaman ayırmıştır. Kendisinden önceki ve sonraki birçok coğrafyacidan farklı olarak seyahat etmemiş ve Endülüslü dışına çıkmamıştır. Bununla beraber eserlerindeki coğrafi mâlumat son derece zengin, ayrıntılı ve doğrudur.

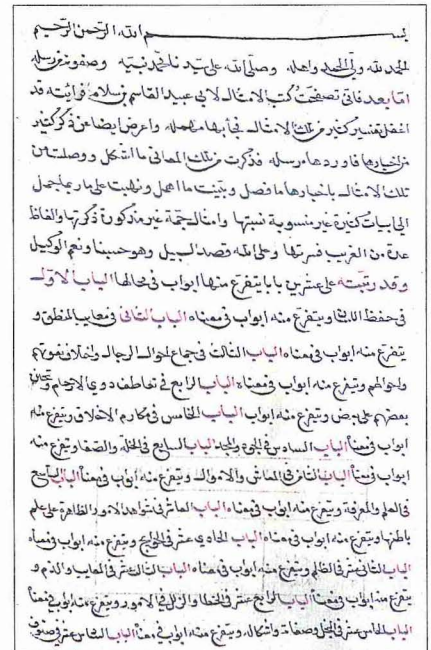
Bekrî, Endülüslü'te daha sonra meşhur olacak birçok kimseye hocalık yapmıştır. Bunlar arasında, edebiyat ve kitâbet alanlarında temayüz eden ve bir süre vezirlik de yapan Ebü Bekir Muhammed b. Abdülmelik el-Lahmî, Ebü Tâlib Abdülcebbar b. Asbağ el-Kureşî, Sa'd b. Ahmed b. Abdülber ve kendi adını ve künyesini taşıyan bir torunu sayılabilir.

Ebü Ubeyd, zekâsı ve ilmî kapasitesi sayesinde Endülüslü'nün meşhur ulemâsı arasına girmiştir. Abbâdîler'in son emîri Mu'temid b. Abbâd'ın, Tuleytula'nın (Toledo) istilâsından sonra Kastilya Kralığı'nın artan baskılarına karşı Endülüslü'e yardım etmesi için Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'e gönderdiği elçilik heyetinde Bekrî de yer alıyordu. Merakes'ten döndükten sonra bir süre İşbiliye'de oturan Bekrî, Murâbitlar'ın Kurtuba'yı yeniden Endülüslü'nün idarî merkezi haline getirmelerinin ardından buraya yerleşti ve 487 Şevvalinde (Ekim 1094) vefat etti.

Eserleri. Ebü Ubeyd el-Bekrî coğrafya, dil ve edebiyat, din, botanik vb. sa-

halarda birçok eser telif etmiştir. Günümüze ulaşan eserleri şunlardır: 1. *Mu'cem me'sta'cem min esmâ'îl-bilâd ve'l-mevâzî* (*mevâkı*). Bir coğrafya ansiklopedisidir. Müellif bu eserini, gerek Câhiliye şiirinde gerekse Kur'an'da ve hadis edebiyatında zikredilen Arap yarımadasına ait birçok yerin tarih ve coğrafyası hakkında bilgi vermek, imlâ ve telaffuzunda zamanla meydana gelen yanlışları düzeltmek maksadıyla kaleme almıştır. Eserin mukaddimesinde Arap yarımadasının sınırları, Hicaz, Tihâme ve Yemen gibi bölgeleri, muhtelif kabileleri ve bu kabilelerden kaynaklanan göç hareketleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bekrî, daha önce sadece kâmuslarda kullanılmış olan alfabetik sistemi bilindiği kadarıyla ilk defa bir coğrafya kitabında uygulamıştır. Avrupa'da alfabetik sistemle yazılmış ilk coğrafya ansiklopedisi beş asır sonra yani XVI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Müellif, 784 babdan oluşan bu eserin coğrafya başta olmak üzere edebiyat, tarih, sîret, hadis, fıkıh ve nesep alanlarında yazılmış pek çok eserden faydalanmıştır. Gerek kaynaklarının zenginliği gerekse verilen bilgilerin doğruluğu bu eseri, R. Dozy'nin de dediği gibi emsalleri arasında çok seçkin bir konuma ge-

Ebü Ubeyd el-Bekrî'nin *Faşlû'l-makâl fî şerhi Kitâbi'l-Emşâl* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1795)

tirmiştir. *Mu'cem* önce F. Wüstenfeld (*Das geographische Wörterbuch*, Göttingen, Paris 1876-1877), daha sonra da Mustafa es-Sekkâ (*Mu'cem me'sta'cem*, I-IV, Kahire 1945-1951) tarafından neşredilmiştir. 2. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. İçindeki geniş mâlûmat sebebiyle eser bir dünya coğrafyası (kozmoğrafî) kitabı niteliğindedir. Müellif eserine âlemin yaratılışıyla başlamakta ve kendi yaşadığı döneme kadar gelmektedir. Bu çerçevede söz konusu ettiği her ülkeyi geniş bir şekilde ele almakta, bu ülkelerin sınırları, yolları, nehirleri, iklim durumları ve şehirleri hakkındaki bilgiler yanında ülkelerin etnik ve dinî yapılarına, halklarının örf ve âdetlerine, hükümdarlarına ve tarihlerinde cereyan eden büyük olaylara dair çok önemli bilgiler vermekte, hatta zaman zaman belgeler sunmaktadır. Bekrî'nin bu eseri aynı zamanda siyasî ve sosyal tarih, mezhepler tarihi, arkeoloji, etnografya alanlarında değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgilerin mahiyeti ve sunuluş şekli, müellifin sahip olduğu mâlûmat zenginliğini ve ifade gücünü göstermektedir. Ayrıca müellifin daha o zaman dünyanın yuvarlaklığından söz etmesi özellikle dikkat çekicidir. Ebü Ubeyd *el-Mesâlik*'i telif ederken farklı sahalara ait çok sayıda kaynaktan istifade etmiştir. Yirminin üzerinde olan bu kaynakların en önemlileri arasında Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb*, Taberî'nin *Târîh*, İbn Kuteybe'nin *el-Ma'ârif*, İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, İbn Rûste'nin *el-A'lâku'n-nefîse*, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*, hocası İbnü'd-Delâfî'nin *Terşî'u'l-aḥbâr*, Muhammed b. Yûsuf el-Varrâk'ın *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eseri ve yahudi asıllı İbrâhîm b. Ya'kûb et-Turtuşî'nin adı tam olarak tesbit edilemeyen seyahatnâmesi zikredilebilir. Müellifin ayrıca Endülüs'le ilgili olarak verdiği bilgilerde Kurtuba'daki resmî belgelerden faydalandığı anlaşılmaktadır. *el-Mesâlik*'in kaç cilt olduğu tam olarak bilinmemektedir. Eserin günümüze ulaşan parçalarının büyük bir kısmı neşredilmiştir. British Museum'da (nr. 9577) Kuzey Afrika ile ilgili bir bölüm, Mac-Guckin de Slane tarafından *el-Muğrib fî zikri bilâdi İfrîkîyye ve'l-Mağrib: Description de l'Afrique septentrionale* (Algiers 1857, 1910) başlığı altında yayımlanmış ve Fransızca'ya da tercüme edilmiştir (JA, 1858-1859; Algiers 1910). Quatremère, daha önce aynı kısmın muh-

tasar Fransızca tercümesini neşretmişti (*Notices et extraits des MSS de la BN*, XII, Paris 1831, s. 437-664). A. Kunik ve V. Rosen, Bibliothèque Nationale'deki fragmandan (nr. 5905) Ruslar ve Slavlar'la ilgili kısımları çıkarıp yayımlamışlardır (*Izvestiya al-Bekrî i drugikh avtorov o Rusi i Slavyanakh*, Petersburg 1878). Abdurrahman Ali el-Haccî, Paris (Bibliothèque Nationale, nr. 5905), Fas (Mektebetü câmiî'l-Karaviyyîn, nr. L80/390) ve Rabat (el-Hizânetü'l-âmmе li'l-kütüb ve'l-vesâik, nr. 488) nüshalarını kullanarak *el-Mesâlik*'in Endülüs ve Avrupa ile ilgili bölümlerini *Coğrafiyyetü'l-Endelüs ve Avrubâ min Kitâbi'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adı altında neşretmiştir (Beyrut 1387/1968). Abdullah Yûsuf el-Guneym de önce *Cezîretü'l-'Arab min Kitâbi'l-Memâlik ve'l-mesâlik* (Küveyt 1977) adıyla Arap yarımadası, daha sonra *Coğrafiyyetü Mıṣr min Kitâbi'l-Memâlik ve'l-mesâlik* (Küveyt 1980) adıyla Mısır'la ilgili kısımları yayımlamıştır. Nihayet eserin günümüze ulaşan kısımlarının bütünü, on nüshası esas alınarak A. P. van Leeuwen ve A. Ferre tarafından neşredilmiştir (I-II, Tunus 1992). 3. *Kitâbü't-Tenbîh 'alâ aḡlâṭ Ebî 'Alî fî Emâlihi*. Müellifin, Bağdat'tan Kurtuba'ya göç eden meşhur âlim Ebü Ali el-Kâlî'nin *el-Emâli*'deki (bk. el-EMÂLİ) hatalarını düzelttiği bu eser *el-Emâli*'nin ikinci baskısının (I-IV, Kahire 1344/1926) son cildi olarak neşredilmiştir. 4. *Simṭü'l-Le'âlî fî şerhi Emâli'l-Kâlî*. Ebü Ali el-Kâlî'nin dil ve edebiyata dair *el-Emâli* adlı eserinin şerhidir (nşr. Abdülazîz el-Meymenî, I-II, Kahire 1354). 5. *Faṣlû'l-maḡâl fî şerhi Kitâbi'l-Emsâl*. Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın atasözlerini ihtiva eden *Kitâbü'l-Emsâl* adlı eserinin şerhidir (nşr. İhsan Abbas — Abdülmecid Âbidîn, Hartum 1958; Beyrut 1971).

Ebü Ubeyd el-Bekrî'nin kaynaklarda zikredilen dil ve edebiyat alanındaki eserleri de şunlardır: *el-İḥşâ' li-ṭabaḡâtî's-ṣu'arâ*, *İştîkâku'l-esmâ*, *Şifâ'ü 'alî li'l-'Arabiyye*, *Şilatü'l-mefṣûl fî şerhi ebyâtî'l-ğarîbi'l-Muşannef*, *et-Tedrib ve't-tehzib fî ḡurûbi aḡvâlî'l-ḡurûb*. İbn Beşkûvâl, Bekrî'nin Hz. Muhammed'in peygamberlik âlâmetlerine dair bir kitap yazdığını belirtmekte, ancak eserin adını kaydetmemektedir. Ayrıca İbn Hayr'ın ifadesine göre Bekrî botanikle ilgili olarak *Kitâbü'n-Nebât* adıyla bir eser daha kaleme almıştır. Fakat bun-

ların da yazma nüshalarına henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Kahire 1945-51, I-IV; ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, s. B-Ş; a.mlf., *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (nşr. A. P. van Leeuwen — A. Ferre), Tunus 1992, I-II; ayrıca bk. nâşirlerin mukaddimesi, I, 5-45; İbn Hazm, *Cemhere*, Kahire 1977, s. 321; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, Tunus, ts., s. 218-219; İbn Besâm eş-Şenterînî, *ez-Zaḡîre fî meḡâsinî ehli'l-Cezîre* (nşr. İhsan Abbas), Tunus 1981, II/1, s. 234; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 330-332; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, Kahire 1966, s. 287-288; Dabbî, *Buḡyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 346, nr. 930; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963, I, 180 vd.; İbn Ebü Usaybia, *Uḡünû'l-enbâ*, Kahire 1299-1300, II, 52; İbn Saïd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 347-348; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 299; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, s. 285; R. Dozy, *Recherches*, Leiden 1849, I, 288; P. Boigues, *Ensayo bio-bibliográfico sobre los historiadores y geógrafos arabigo-españoles*, Madrid 1898, s. 160-161, nr. 125; J. A. Bolufer, *La Geografía de la Península ibérica en los escritos árabes*, Granada 1921, s. 45-46; R. Blachère, *Extraits des principaux géographes arabes*, Paris 1932, s. 183, 255; Brockelmann, *GAL*, I, 627; *Suppl.*, I, 166, 202, 875-876; A. G. Palencia, *Târḡu'l-fikrî'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 309; I. Krachkovsky, *Târḡu'l-edebî'l-coğrafiyyî'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 274-278; Hüseyin Münis, *el-Coğrafiyye ve'l-coğrafiyyân fî'l-Endelüs*, Madrid 1967, s. 108 vd.; İbrâhîm Ahmed el-Adevî, "Coğrafiyyü'l-Mağribî'l-'Arabî", *Ḥavliyyâtü Külliyyeti Dârü'l-İlm*, Kahire 1969-70, s. 87-104; J. Vernet, "Al-Bakrî, Abü 'Ubayd 'Abdallâh İbn 'Abd al-'Azîz İbn Muḡammad", *DSB*, I, 413-414; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târḡu'l-Mağrib fî'l-'asrî'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 25-26; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimâşk 1404/1984, s. 252-255; Ahmed R. Ahmed, *er-Rihle ve'r-raḡḡalâtü'l-müslimân*, Cidde, ts., s. 145-159; BSOAS, XXII (1959), s. 612; XXXII (1969), s. 226; Rudolf Sellheim, "Faṣl al-Maḡâl fî Şarḡ Kitâb li-Abî 'Ubaid al-Bakrî al-Aunabî", *Oriens*, XIII-XIV (1961), s. 469; M. A. Mu'id Khan, "The Geography of al-Andalus and Europe", *IC*, XLIII/4 (1969), s. 308-309; Muhammed Ahmed Ebü'l-Fazl, "Ebü 'Ubeyd el-Bekrî ve'l-Bekriyyân fî Velbe ve Şelṭîş", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, XXI, İskenderiye 1982-83, s. 133-162; André Ferré, "Les sources du Kitâb al-masâlik wa'l-mamâlik d'Abü 'Ubayd al-Bakrî", *IBLA*, XLIX/158 (1986), s. 185-214; Abdülvâhid Zünûn Tâhâ, "Dirâse fî mevâridi Ebî 'Ubeyd el-Bekrî 'an târiḡi İfrîkîyye ve'l-Mağrib", *Mecelletü Dirâsât Endelüsiyye*, sy. 3, Tunus 1989, s. 22-40; A. Cour — A. Adnan, "Bekrî", *IA*, II, 458-459; E. Lévi-Provençal, "Abü 'Ubayd al-Bakrî", *El*² (Ing.), I, 155-157.

MEHMET ÖZDEMİR

EBÜ UBEYD el-CÜZCÂNÎ

(bk. ABDÜLVÂHİD el-CÜZCÂNÎ).